

Ett verktyg för det som är mer än jag – efterföljelse på korsets väg

Dag Hammarskjöld gav sitt liv för sin djupaste övertygelse om fred och rättvisa. KG Hammar fokuserar i denna artikel på Dag Hammarskjölds sista år i livet och de martyraningar som kan skönjas i "Vägmärken". I den följande artikeln i detta nummer av Svensk Kyrkotidning diskuterar Katharina Stenqvist "Vägmärken" ur perspektivet dagboksskrivande. Hur ska man förstå en människa som man trodde var känd, men som i och med sina postumt publicerade dagboksanteckningar framträder i ett nytt ljus? Artiklarna inleder en artikelserie om "Vägmärken" i Svensk Kyrkotidning som kommer publiceras i slutet av detta år och under inledningen av 2014.

Den längsta resan är resan inåt är kanske den mest citerade anteckningen i Vägmärken. Två noteringar tidigare, året är 1950, läser vi: "att behandla andra som mål och aldrig som medel". Och mig själv som mål endast i min egenskap av medel: att förskjuta gränsen mellan subjekt och objekt i mitt väsen ända till den punkt då subjektet, om än i mig, är utom och över mig – och hela min varelse sålunda ett verktyg för det i mig som är mer än jag". (48. Sidhänvisningar till originalupplagan av Vägmärken.)

Citatet visar på en växande insikt hos Dag Hammarskjöld. Den mystiska erfarenheten av "Gud i mig" kan aldrig skiljas från relationen till medmänniskan. Och denna insikt kombinerades med en annan växande insikt, att vara Guds redskap för självutgivande kärlek kunde innebära lidande. Inte bara det lidande som består i uppgivandet av det egofixerade jaget utan också ett lidande som tillhörde efterföljelsens väg. Om Jesus skriver han att han först så småningom insett "att möjlighetens väg kunde vara lidandets" men också en medvetenhet om att "svaret kunde utvinnas endast genom att följa". "Slutet kunde vara en död utan betydelse- utöver den att vara slutet på möjlighetens väg" (57). Sedan följer, i samma anteckning, en hänvisning till Jesu sista kväll med lärjungarna enligt Johannesevangeliet. "En av eder ska förråda mig" och "Ditt liv vill du giva för mig!".

Jag ska återkomma till de tolkningsnycklar som jag menar finns i

dessa tidiga anteckningar i Vägmärken. Det är ännu flera år innan Dag Hammarskjöld oväntat utnämns till Förenta Nationernas andre generalsekreterare, något som han kunde uppfatta som ett svar på bönen: "Ge mig något att dö för -!" (70).

Kongokrisen

Dag Hammarskjöld föll offer för det som kommit att kallas Kongokrisen. Han omkom i samband med en flygkrasch utanför Ndola flygfält i den brittiska kolonin Nordrhodesia, idag Zambia, natten mellan den 17 och 18 september 1961. Var det "en död utan betydelse", blott ett tragiskt slut på hans möjligheter att verka som generalsekreterare och fredsmäklare? Tre haveriutredningar gjordes. För den första i mindre omfattning svarade flygplatsledningen. Den kom fram till att det kunde vara en olycka men det kunde också vara sabotage. Det fanns nämligen från första stund vittnen och omständigheter som gav upphov till rykten om "foul play". Den andra större utredningen svarade den rhodesiska regeringen för. Den gav ett klart svar: det var en olycka och den berodde på piloternas misstag vid inflygningen mot Ndola. FN företog ytterligare en utredning som i stort byggde på det arbete den rhodesiska regeringen utfört. Men till skillnad från denna ville den inte utesluta sabotage teorin men höll frågan öppen. Två öppna och en tvärsäker utredning ledde till att den allmänna meningen följde den tvärsäkra även om

"ryktena" om en konspiration aldrig upphörde. Men de avfärdades från auktoritativt håll just som "konspirationsteorier". Inte minst gällde detta den svenska utrikesförvaltningen. Frågeställningen har hela tiden varit: dog Dag Hammarskjöld och den övriga besättningen till följd av en flygolycka eller dog de därför att några ville se Dag Hammarskjöld död och lyckades åstadkomma detta?

Frågeställningen ändrades drastiskt i september 2011 när det brittiske forskaren Susan Williams publicerade *Who killed Hammarskjöld? The UN, The Cold War and White Supremacy in Africa*. (Hurst 2011). Nu var inte frågan längre om det var en olycka eller mord. Nu handlade det om vem som mördade. Williams hade upptäckt att den rhodesiska haveriutredningen, som sedan också influerade den FN-ledda, i långa stycken var fabricerad. Man hade med olika motiveringar valt bort vittnesmål som motsade den förfäktade åsikten att det handlade om en av pilotinkompetens orsakad flygolycka. Man hade också manipulerat tidpunkten för flygplansvrakets upptäckt och dolt att några varit på nedslagsplatsen många timmar före den officiella upptäckten, kanske redan i samband med nedslaget. Väsentliga delar i haveriutredningen saknades också, såsom bandinspelningar och röntgenfoto. Att det fanns politiska motiv bakom manipulationen av utredningen var mer än uppenbart för den som gjort sig medveten om den historiska situation som rådde

under slutet av 1950-talet och början av 1960-talet med det kalla kriget, avkolonialiseringen och försöken till vitt minoritetsstyre av apartheidtyp som präglade de brittiska kolonierna.

Juristkommision

Ett besök i Zambia under december 2011 med Susan Williams bok som underlag och inspiration till att möta några av vittnena från septembernatten 1961 ledde till att jag blev en i en grupp i London som förenades av viljan att på nytt väcka frågan i FN om omständigheterna kring Dag Hammarskjölds död. Generalförsamlingen hade nämligen i samband med att den mottog den FN-ledda undersökningen begärt av generalsekreteraren att bli informerad om nytt bevismaterial skulle dyka upp i framtiden. Men hur skulle vi gå till väga? Sjelva skulle vi bara hamna i gruppen "konspirationsteoretiker", det behövdes starkare bevisföring. Vi valde att be fyra världsberömda jurister att ta sig an utvärderingen av det av Susan Williams presenterade materialet liksom det som framkommit genom det fortsatta arkivarbetet, inte minst utfört av den i Göteborg boende norrmannen Hans-Kristian Simensen. Denna juristkommision presenterade i september 2013 i Haag sin rapport där de fann att det fanns starka skäl för FN att öppna frågan på nytt. Alltför många vittnen fanns till att Hammarskjölds plan attackerats i luften innan det nådde flygfältet i Ndola. Det var också alldeles uppenbart av olika skäl att platsen där planet kraschade haft besök långt innan planet blev officiellt upptäckt. Varför vilsleddes man världsoptionen? Vad ville man dölja? Vad skedde alla dessa timmar då man officiellt fortfarande letade efter det försvunna planet? Men juristkommisionen är mer konkret än så. Man menar att svaret på den ställda frågan finns i NSA:s arkiv i Washington. Under den ödesdigra natten stod två amerikanska flygplan på Ndola flygfält. Dessa var fulla av teknisk utrustning för avlyssning och helt visst var det Hammarskjölds plan som skulle avlyssnas. En begäran till NSA om att få ta del av det material

som kan hänföras till Ndola den aktuella natten besvarades med att sådant material finns men att det är hemligtstämplat, "top secret".

Martyrdöden

Hur kan vi i ljuset av Vägmarken förstå Dag Hammarskjölds sista år i livet, det som nästan uteslutande kom att präglas av Kongokrisen? Med den alltmer dokumenterade historiebeskrivning som innebär, slutligen bevisad eller inte, att Dag Hammarskjöld verkligen föll offer för en mordkomplott, så framstår anteckningarna från december 1960 till de sista sidorna från augusti 1961 som en enda lång förberedelse på martyrdöden. Martyr kan här betyda att ge sitt liv för sin djupaste övertygelse, för "saken", freden och rättvisan, och göra detta i fullt medvetande om att det handlar om Kristi efterföljelse. Pingstdagen 1961 (den 21 maj det året) skriver ett slags testamentarisk tillbakablick: *Jag vet ej vem – eller vad – som ställde frågan. Jag vet ej att den ställdes. Jag minns ej att jag svarade. Men en gång svarade jag ja till någon – eller något.*

Från den stunden härrör vissheten att tillvaron är meningsfull och att mitt liv därför, i underkastelse, har ett mål.

Från den stunden har jag vetat vad det är att 'icke se sig tillbaka' och 'icke bekymra sig om morgondagen'.

Ledd genom livslabyrinten vid svarets Ariadnetråd nådde jag en tid och en plats där jag visste att vägen för till en triumf som är undergång och till en undergång som är triumf, att priset för livsinsatsen är försmädelse och förnedringens djup den upphöjelse som är människan möjlig. Sedan hade ordet mod förlorat sin mening eftersom intet kunde tagas ifrån mig.

På den fortsatta vägen lärde jag, steg för steg, ord för ord, att bakom var sats av evangeliernas hjälte står en människa och en mans erfarenhet. Också bakom bönen att kalken måtte gå från honom och löftet att tömma den. Också bakom vart ord på korset. (164)

Erfarenheten som uttrycktes i prosaform på Pingstdagen återfinns redan i december 1960 i poetisk form.

*Vägen,
du skall följa den.*

*Lyckan,
Du skall glömma den.*

*Kalken,
du skall tömma den.*

*Smärtan,
du skall dölja den.*

*Svaret,
du skall lära det.*

*Slutet,
du skall bära det. (162)*

"Slutet" tycks återkomma i drömmar som återges i Vägmarken. Han ser sig som en av dem som under tidig kristen tid, som dömdes att möta martyrdöden på arenan. Och han ser sig som fastspänd på altaret för att offras, som den aztekiske kungen. Och han ser sig som fastspänd naken mot måltavlan där bågskyttarna siktar och pilarna viner. Eller som en som ska arkebuseras mot muren.

*Vad fruktar jag?
Om de träffa
och döda,
vad är detta
att begråta?
Andra har gått före.
Andra följa – (168)*

Det finns korta ögonblick av ljus som bär på lidandesvägen. Kanske som en ikon...

*Kallad
att bära den,
avskild
att pröva den,
utvald
att lida den,
fri att förneka den
såg jag,
ett ögonblick,
seglet
i solstormen,
ensamt
på vågkammen,
fjärran,
på väg från land.*

*Såg jag,
ett ögonblick – (169)*

Men oron att svika sin väg är starkt närvarande, som här i en dikt med motiv från fjällvärlden.

Trött
och ensam.
Trött
så sinnet värker.
Nedför hållarna
silar smältvattnet.
Fingrarna är stumma,
knäna skälver.
Det är nu,
nu, du inte får släppa.

Andras väg
har rastplatser i
i solen
där de mötas.
Men detta
är din väg
och det är nu,
nu, du inte får svika.

Gråt,
om du kan,
gråt
men klaga inte.
Vägen valde dig –
och du skall tacka. (171)

Vid femtiden eftermiddagen den 17 september 1961 satte sig Dag Hammarskjöld i flygplanet "Albertina", en DC 6 från det malmöbaserade flygbolaget Transair. Alla visste att det var en farlig resa, livsfarlig. Många avrådde honom. Han såg det nog som att inte svika sin kallelse, att trots hot och faror följa sin "Ariadnetråd", att gripa tillfället att möta Tshombe, symbolen för Kongokrisens allra mörkaste sidor, och försöka få honom att välja en annan väg. Under flygresan, som tog fem timmar eller längre beroende på vilken flygrutt man anser att planet tog, översatte Hammarskjöld några sidor av Martin Bubers Jag och Du från 1923. Det fanns en andlig gemenskap mellan de två, och de hade mötts personligen vid tre tillfällen. Vid ett sådant möte hade Hammarskjöld lovat översätta Bubers berömda verk till svenska. Att översätta var för honom ett sätt att tänka på något annat än FN-jobbet. Ett tialt

sidor låg preliminäröversatta kvar på nattduksbordet i Leopoldville. Man har tolkat hans buberöversättande på den sista flygresan som ett sätt att vara tidseffektiv. Men jag är övertygad om att just detta översättningsarbete hade ett annat syfte än att spara tid. Han ville försätta sig i ett "buberskt tillstånd" som kunde göra det möjligt för honom att möta Tshombe som ett Du, inte ett Det, trots den personliga misstron han kände för sin motpart. Han hade en plan, han hoppades nå djupare in i Tshombes komplicerade personlighet genom att möta honom i en ärlig och genuin Jag-Du-relation. Det var just i ett sådant möte den kreativa kraften till förändring låg förborgad, det var både Hammarskjöld och Buber ense om. Att förbereda sig för mötet på detta sätt var att inte svika sina djupaste övertygelser om människovärde och mänsklig värdighet, om fredens beroende av rättvisa och rättfärdighet.

Livsväg

Innehållet i den portfölj som Dag Hammarskjöld medförde på sin sista resa bär vittne om vem han var, som ett konkret uttryck för det som Vägmärken gestaltade, "den enda riktiga 'profile' som kan tecknas" (ur det odaterade brev som inleder Vägmärken) av den livsväg som var hans. Förutom Bubers Jag och Du fanns där FN-stadgan, Nya Testamentet och Thomas a Kempis *Om Kristi Efterföljelse*. Det senare är en andaktsbok från 1400-talet, och han hade fått sitt första exemplar av den boken av sin mor på konfirmationsdagen. Den förde han med sig på sina resor över världen, säkert som en påminnelse för sig själv om hur han såg sitt uppdrag inom FN-organisationen, som ett sätt att leva efterföljelsens liv.

Kalken,
du skall tömma den.

Slutet,
du skall bära det. (162)

Dag Hammarskjöld dog på marken utanför Ndolas flygfält. Det var inte

"en död utan betydelse" (57) utan en martyrdöd, en död som bar vittne om en som gick efterföljelsens väg ända till slutet därför att han vägrade svika sin kallelse, "insatsen som söker oss", att gå fredens väg också om den ledde till korset. Om han levde i medvetet tillstånd en stund efter nedslaget kan jag tänka mig att hans sista medvetna bön var den som han nedtecknade i Vägmärken två månader tidigare (19 juli 61).

Förbarma dig
över oss.
Förbarma dig
över vår strävan,
att vi
inför dig,
i kärlek och tro,
rättfärdighet och ödmjukhet,
må följa dig,
i självtukt och trohet och mod,
och möta dig
i stillhet.

Giv oss
att rent sinne
att vi må se dig,
att ödmjukt sinne
att vi må höra dig,
att kärlekens sinne
att vi må tjäna dig,
att trons sinne
att vi må leva dig.

Du
som jag ej känner
men tillhör.
Du
som jag ej förstår
men som vigt mig
åt mitt öde.
Du - (172)

KG HAMMAR

Ärkebiskop em, Svenska kyrkan

★ Även publicerad på hemsidan

Litteratur:

Dag Hammarskjöld, *Vägmärken*. Bonniers 1963.

KG Hammar, *Hammarskjölds sista resa – med Buber i bagaget*. Tiden nr 4 2012.

Roger Lipsey, *Hammarskjöld. A Life*. University of Michigan Press 2013.